

لینک نتیجه مشابهت‌یابی: https://hamyab.sinaweb.net/Ci_result/apidetails/69FA37FF0B1EBB24/12%

بررسی نقش جمهوری آذربایجان در ایجاد چالش‌های قومی در آذربایجان ایران

نوع مقاله: پژوهشی

* منصور صالحی

E-mail: mansor.salehi@yahoo.com

** بهرام نوازنی

E-mail: info@navazeni.ir

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۶/۲۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۲/۱۰

چکیده

جمهوری آذربایجان، به دلیل داشتن پیوندهای تاریخی با سرزمین ایران و نیز قرار گرفتن در موقعیت مکانی دارای اهمیت ژئوپلیتیکی و سوق‌الجشی است که بر نقش منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران اثر می‌گذارد، از دریچه‌ی منافع ملی و سرزمینی این کشور، حوزه‌ی سیاسی مهمی به‌شمار می‌رود. پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش جمهوری آذربایجان در ایجاد چالش‌های قومی در آذربایجان ایران، تلاش دارد با ارائه‌ی راهکارهایی مطلوب در راستای افزایش همبستگی ملی گام بردارد. سؤال اصلی تحقیق این است که جمهوری آذربایجان چگونه به ایجاد چالش‌های قومی در آذربایجان ایران می‌پردازد؟ در این راستا، فرضیه‌ی تحقیق عبارت است از: جمهوری آذربایجان با بهره‌گیری از اشتراکات فرهنگی، زبانی و پیشینه‌ی تاریخی با آذربایجان ایران به اقدامات تحریک‌آمیز و به ایجاد چالش‌های قومی در ایران می‌پردازد. روش پژوهش به‌صورت ترکیبی کیفی و کمی از طریق جمع‌آوری داده‌ها به روش کتابخانه‌ای با ابزار فیش‌برداری و روش میدانی با ابزار مصاحبه‌ی عمیق است. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات نیز به‌صورت توصیف داده‌ها و تحلیل محتوای کمی پس از دسترسی به تمام نتایج به‌دست آمده از منابع کتابخانه‌ای و مصاحبه‌ی عمیق، صورت گرفته است. مهم‌ترین یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که جمهوری آذربایجان از نظر ۳۱ درصد مصاحبه‌شوندگان با بهره‌گیری از پیوندهای زبانی و تاریخی به اقدامات تحریک‌آمیز و به ایجاد چالش‌های قومی در آذربایجان ایران می‌پردازد.

کلید واژه‌ها: آذربایجان ایران، چالش‌های قومی، جمهوری آذربایجان، همبستگی ملی.

* دکتری علوم سیاسی، دانشگاه آزاد شهرضا، نویسنده‌ی مسؤول

** دکتری علوم سیاسی و عضو هیأت علمی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی قزوین

مقدمه و طرح مسأله

به نظر برخی از اندیشمندان، چالش‌های قومی صدساله‌ی اخیر به‌ویژه بعد از تحولات مشروطه‌خواهی و جنگ جهانی دوم، نشان می‌دهد که گرایش‌های قومی در ایران مورد توجه قدرت‌های خارجی و ابزار اعمال فشار آنان بر حکومت مرکزی بوده است. از نظر این اندیشمندان، در اغلب بحران‌های جدایی‌طلبانه یا چالش‌های سیاسی قوم‌گرایانه، علایق و گرایش‌های قومی دست‌مایه دخالت نیروهای بیگانه در سرنوشت کشور و تضعیف حاکمیت ملی توسط گروه‌های قومی به نفع کشورهای قدرتمند غربی و شرقی بوده است. تحركات فرقه‌ی دموکرات در آذربایجان، شیخ‌خزعل در خوزستان، احزاب و گروه‌های مسلح در کردستان و غائله خلق عرب در خوزستان، بعد از انقلاب اسلامی و برخی از چالش‌های قومی در آذربایجان، خوزستان، ترکمن‌صحرا و بلوچستان، در سال‌های اخیر، به‌روشنی نقش عوامل خارجی را در شکل‌گیری و رشد چالش‌ها و بحران‌های قومی و تقویت ناسیونالیسم قومی نمایان می‌سازد.

از طرف دیگر، در سال‌های اخیر بعضی از کشورهای غربی از جمله، امریکا، انگلیس و رژیم صهیونیستی برای تقویت گرایش‌های قومی و ایجاد تحركات قومی بین اقوام ایرانی، سرمایه‌گذاری‌های قابل‌توجهی کرده‌اند. از دید آنان زمانی که کشورهایی همانند ایران دچار چالش‌های قومی و بحران‌های داخلی باشند، از ظرفیت‌های لازم برای ایفای نقش منطقه‌ای برخوردار نخواهند بود؛ لذا تقویت گرایش‌های قومی و کانون‌های مؤثر در ایجاد قومیت‌گرایی و رشد چالش‌های قومی در کشورهایی مانند ایران به راهبردی اولویت‌دار برای آنان تبدیل شده است. در این راستا، گراهام فولر در کتاب «قبله عالم» مسأله‌ی قومیت‌ها را به‌منزله‌ی پاشنه آشیل ایران معرفی می‌کند که هرگاه قدرت‌های فرامنطقه‌ای با ایران درگیر شوند، درصدد استفاده از این اهرم فشار برآیند. یا خانم اورصلا رات‌گب، خبرنگار شبکه NBZ سوئیس، در سال ۲۰۰۲ میلادی هم‌زمان با انتخابات شورای اسلامی شهر طی سفری که به ایران و آذربایجان داشته اظهار می‌دارد: «ما در مؤسسه‌ای که در آن به مطالعات منطقه‌ای می‌پردازیم، به‌گونه‌ای می‌اندیشیم که هر روز منتظر شنیدن خبر جدایی آذربایجان از ایران هستیم». (کجوری و قمی، ۱۳۹۳: ۷۲) با توجه به این‌که قومیت‌های مختلف در ایران، اغلب در حاشیه مرزها، تحت نفوذ احتمالی کشورهای همسایه هستند، این امر باعث آسیب‌پذیری حاکمیت ملی می‌شود. از این‌رو، برخی از کارشناسان مسائل قومی عنوان می‌کنند هم‌جواری آذربایجان ایران با جمهوری آذربایجان و اشتراکات فراوان در فرهنگ و پیشینه تاریخی بر شکل‌گیری

چالش‌های قومی در آذربایجان ایران تأثیر می‌گذارد. در این راستا، احتمال دارد جمهوری آذربایجان به واسطه‌ی پیوندهایی که با اقوام داخل کشور دارد، آن را دستاویز قرار داده و با سیاست‌ها و اقدام‌های تحریک‌آمیز این سوی مرزها را متأثر سازد و با استفاده از ابزارها و راه‌های مختلفی به صورت مستقیم و غیرمستقیم بر شکل‌گیری و رشد چالش‌های قومی در آذربایجان ایران مبادرت ورزد. اهمیت ژئوپلیتیک منطقه آذربایجان از نظر شاخصه‌هایی مانند جمعیت، وسعت، منابع، نیروی انسانی باکیفیت باعث شده واگرایی قومی در این منطقه به‌عنوان یکی از چالش‌های اساسی برای امنیت ملی و تمامیت ارضی کشور محسوب شود که در عین اثرگذاری مستقیم بر حاکمیت ملی می‌تواند زمینه را برای فعال شدن گسل‌های قومی در دیگر مناطق کشور نیز فراهم کند. (عبدی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۳۸)

علت اهمیت و ضرورت پرداختن به این موضوع در تحقیق حاضر این است که به نظر می‌رسد ابعاد تأثیرگذار خارجی در ایجاد چالش‌های قومی در آذربایجان ایران به فراموشی سپرده شده است که در طول تاریخ معاصر ایران به انواع مختلف از سوی کشورهای خارجی دنبال شده است؛ بنابراین، این مقاله تلاش می‌کند تا ضمن واکاوی نقش جمهوری آذربایجان در ایجاد چالش‌های قومی در آذربایجان ایران، به شناسایی سیاست‌ها و اقدامات این کشور بپردازد.

سؤال و فرضیه تحقیق

سؤال اصلی تحقیق این است که «جمهوری آذربایجان چگونه به ایجاد چالش‌های قومی در آذربایجان ایران می‌پردازد؟».

فرضیه تحقیق عبارت است از: «جمهوری آذربایجان با بهره‌برداری از اشتراکات فرهنگی، زبانی و پیشینه‌ی تاریخی با آذربایجان ایران به اقدامات تحریک‌آمیز و ایجاد چالش‌های قومی در ایران می‌پردازد».

پیشینه پژوهش

در یک جمع‌بندی از بررسی پژوهش‌های انجام شده به‌منابه پیشینه این تحقیق، در پژوهش‌هایی که به بررسی نقش عوامل خارجی در بروز چالش‌های قومی پرداخته‌اند، مشاهده می‌شود که برخی از این پژوهش‌ها، نقش کشورهای خارجی را در ایجاد چالش‌های قومی در ایران بررسی کرده‌اند و به‌طور مشخص منطقه‌ی آذربایجان مدنظر

نبوده است و اگر هم به این موضوع پرداخته شده جزئی بوده است. در این رابطه می‌توان به کتاب حقگو (۱۳۹۴)، ماه‌پیشانیان (۱۳۸۸) و کجوری و قمی (۱۳۹۳) اشاره کرد که نقش کشور آمریکا را در ایجاد چالش‌های قومی در ایران بررسی کرده‌اند و یا تحقیق قوشچی و نادری (۱۳۹۳) که نقش جهانی شدن را مدنظر قرار داده‌اند. در برخی دیگر از پژوهش‌ها، هم به عوامل خارجی و هم به عوامل داخلی تأثیرگذار بر چالش‌های قومی پرداخته شده است. در این رابطه می‌توان به کتاب احمدی (۱۳۹۵) و مقصودی (۱۳۸۱) اشاره کرد که تقریباً به‌طور همه‌جانبه به تحولات قومی در ایران از منظر داخلی و خارجی توجه کرده‌اند.

هم‌چنین، در این رابطه می‌توان به تحقیق صالحی (۱۳۹۰) اشاره کرد که با این‌که عوامل متعدد داخلی و خارجی بروز بحران‌های قومی را بررسی کرده است، ولی در بازه‌ی زمانی محدود تاریخی و در جغرافیای خاصی به موضوع پرداخته و تأکید آن بیشتر بر روی بحران‌های قومی سال ۱۳۸۵ بوده است و یا تحقیق دعاگویان و عبدالرحمانی (۱۳۹۶) که ضمن بررسی تأثیر رسانه‌های داخلی در بروز چالش‌های قومی، به تبلیغات سیاسی شبکه‌های ماهواره‌ای و بزرگنمایی رسانه‌ای فقر و محدودیت‌های برخی اقوام می‌پردازد. محمدحسین احمدی و مریم الوند (۱۳۹۱) نیز در تحقیقی به بررسی ارتباط بین قوم‌گرایی در توسعه‌ی بحران‌های اجتماعی می‌پردازند و تلاش دارند تا با بهره‌گیری از دیدگاه‌های دانشجویان ساکن در مناطق مرزی، عوامل اصلی برانگیخته شدن حساسیت‌های قومی را مورد تجزیه و تحلیل قرار داده و از تشدید بحران واگرایی قومی در آینده پیشگیری کنند؛ بنابراین در تحقیق این نویسندگان هم بیشتر عوامل داخلی بروز چالش‌های قومی مورد توجه قرار گرفته است.

تحقیقات دیگری هستند که به‌طور مشخص به روابط جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان پرداخته‌اند. در این رابطه می‌توان به کتاب‌های حسین احمدی (۱۳۹۴)، واحدی (۱۳۸۶)، مقالات کاوه بیات (۱۳۸۱)، تحقیق صادقی‌نیا (۱۳۸۸) و اباذری و همکاران (۱۳۹۱) اشاره کرد که بیشتر روابط دو کشور ایران و جمهوری آذربایجان و تأثیرات متقابل سیاست‌های دو کشور را مدنظر قرار داده‌اند و به اقدامات جمهوری آذربایجان علیه ایران نظیر، اقدامات ایلچی‌بی در راه رسیدن به آرمان ملی خود؛ یعنی اتحاد «آذربایجان بزرگ»، تحریف مطالب و نوشته‌های کتاب‌های درسی دانش‌آموزان جمهوری آذربایجان علیه ایران، اقدامات ضدایرانی و ضداسلامی جمهوری آذربایجان، تبلیغات و تحریکات رسانه‌ای علیه مردم آذربایجان ایران و ارتباط دوستانه با

کشورهای فرامنطقه‌ای و منطقه‌ای که به‌نوعی دشمن جمهوری اسلامی ایران هستند و علیه منافع و امنیت ملی ایران گام برمی‌دارند، اشاره کرده‌اند.

چارچوب نظری

پان‌تورانیسم به‌نوعی ایدئولوژی رمانتیک کاملاً افراطی اشاره می‌کند که به نظر خود در پی اتحاد تمامی مردمان ترک‌تبار جهان از شرق چین تا شرق اروپاست. (دیمو، ۱۳۸۱: ۱۳۸) نظریه‌پردازان پان‌تورانیسم معتقدند تمام اقوام و ملت‌ها از شرق اروپا گرفته تا دیوار بزرگ چین که دارای شباهت‌های زبانی، مذهبی، عادات و آداب سنتی و اخلاقی‌اند، در حقیقت یک ملت را تشکیل می‌دهند و باید به‌مثابه ملتی واحدی به هم پیوند یابند. (خامه‌ای، ۱۳۸۱: ۴۰) پان‌ترکیسم نیز به مفهوم عام خود جنبشی ایدئولوژیک، سیاسی و تا حدی فرهنگی است که می‌خواهد وحدت بیشتر مردمان ترک‌تبار جهان را، شاید به شکل استقرار یک کنفدراسیون از کشورهای ترک و حتی یک فدراسیون ترکی، به وجود آورد. (لاندو، ۱۳۸۲: ۳۷۱) در نتیجه باید گفت پان‌تورانیسم نسبت به پان‌ترکیسم مفهوم گسترده‌تری دارد و حتی مجارها، فنلاندی‌ها و اهالی استونی را نیز دربر می‌گیرد. برخی از صاحب‌نظران، پان‌آدریسم را موضوعی متفاوت از پان‌ترکیسم می‌دانند و برخی دیگر نیز معتقدند پان‌آدریسم منبعث از پان‌ترکیسم است. درحالی‌که پان‌آدریسم بیشتر اتحاد آذربایجان بزرگ را مدنظر قرار می‌دهد، پان‌ترکیسم مسئله‌ی ایجاد ترکستان بزرگ را مورد توجه قرار داده است. در حال حاضر این دو جریان هم‌مسو با یکدیگر فعالیت می‌کنند. برخی معتقدند پان‌ترکیست‌ها اجرای اهداف پان‌آدریسم را گامی جهت تحقق ایده‌های پان‌ترکیستی می‌دانند. (کاظمی، ۱۳۸۵: ۴۷)

بدرالدین از نظریه‌پردازان جریان پان‌ترکیسم، در تبیین استراتژی آینده پان‌ترکیسم، می‌گوید: «از آنجا که کشورهای دارای اقلیت‌های عمده ترک‌زبان در روسیه، چین، ایران، بلغارستان، یونان و افغانستان، نسبت به هرگونه حرکت در رابطه با وحدت ترک‌های جهان حساس هستند و آن را در ارتباط با تمامیت ارضی خود نوعی اقدام دشمنانه تلقی می‌کنند، پان‌ترکیست‌ها باید بسیار محتاط عمل کنند تا دشمنی این کشورها و نیز جهان عرب را برنیاگزینند». بدرالدین شیوه‌ای تدریجی را براساس آنچه او «اصل ختنه» می‌خواند توصیه کرده و کاربرد آن را مدنظر قرار می‌دهد. در جریان ختنه، کودک را با اسباب‌بازی، شکلات، شیرینی و نقل و نبات سرگرم می‌کنند، اما هنگامی که آن اتفاق‌گريزناپذیر روی دهد، گریه کردن یا مقاومت فایده‌ای ندارد.

(احمدی، ۱۳۸۷: ۲) وی یک استراتژی سه مرحله‌ای را برای رسیدن به آنچه ایجاد «فدراسیون ترک‌ها» می‌خواند، پیشنهاد می‌کند: «بر طبق این استراتژی، در جریان مرحله‌ی نخست جنبش، ملت‌های ترک‌تبار باید بیشتر بر استقرار روابط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی میان ترک‌ها تأکید کنند. بعد از تحکیم روابط فرهنگی و همگرایی اقتصادی، در مرحله دوم باید استحکام سیاسی اولویت پیدا کند. این استحکام سیاسی در مرحله اول به شش کشور مستقل ترک روسیه سابق محدود خواهد بود. هدف نهایی نیز باید رهایی تمامی مردمان ترک‌تبار و اتحاد سیاسی آنها از قید استعمار در روسیه (تاتارها، یاقوت‌ها و...)، چین (اویغورها)، ایران (آذربایجانی‌ها) و غیره، باشد». (لاندر، ۱۳۸۲: ۳۷۳) حمید احمدی برای سیاسی شدن قومیت‌ها در ایران، چهارچوب نظری ارائه می‌کند که در آن سه متغیر عمده یعنی دولت، نخبگان و نیروهای بین‌المللی نقش‌های مهمی در سیاسی کردن مسأله‌ی قومیت و بروز حرکت‌های سیاسی در میان قومیت‌ها ایفا می‌کنند. در واقع، ظهور دولت تمرکزگرای مدرن در ایران نخبگان قدرتمند ایالات را به چالش طلبید و قدرت اجتماعی - سیاسی آنها را از بین برد. نخبگان ایلی، به‌منظور مقاومت در برابر سیاست‌های تمرکزگرایانه، به مقولات و علایق کهن مانند زبان متوسل شدند تا مردم را علیه دولت مرکزی بسیج کنند. در عین حال، نیروهای بین‌المللی در ابعاد سیاسی و فرهنگی جنبش‌های ناسیونالیستی را در میان گروه‌های اقلیت مذهبی - زبانی تشویق و حمایت کردند. وی با اشاره به نمونه‌های تاریخی اقدامات سیاسی و جدایی طلبانه‌ی برخی قومیت‌های ایرانی، با تأکید بر نقش متغیر سیستمی، به نقش بازیگران بزرگ بین‌المللی و منطقه‌ای در شکل دادن به جنبش‌های قومی و قوم‌گرایی در ایران اشاره می‌کند. وی با تأکید بر وجود اسناد و مدارک معتبر تاریخی، رابطه و نقش بازیگران بزرگ و قدرت‌های بزرگ در شکل‌گیری فعالیت‌ها و اقدامات جدایی طلبانه برخی از قومیت‌های ایرانی در صدسال گذشته را امری بدیهی و اثبات شده می‌داند. (احمدی، ۱۳۹۵: ۱۷۶)

روش تحقیق

در این پژوهش، نوع تحقیق به صورت ترکیبی کیفی و کمی است. متغیرهای مستقل و وابسته این تحقیق به ترتیب «اقدامات کشورهای خارجی» و «چالش‌های قومی» است. برای نمونه، اقدامات تحریک‌آمیز جمهوری آذربایجان به منزله‌ی متغیر مستقل از بسترهای تأثیرگذار بر ایجاد «چالش‌های قومی» به منزله‌ی متغیر وابسته در آذربایجان ایران است. در این تحقیق از نمونه‌گیری قضاوتی استفاده شده است. در روش نمونه‌گیری

مقصودی، محقق براساس مقصود و بر پایه‌ی قضاوت خود موردهایی را انتخاب می‌کند که برای تحقیق مناسب است. در این راستا، با استفاده از روش نمونه‌گیری قضاوتی و با توجه به موضوع پژوهش، فعالان، اساتید، کارشناسان حوزه‌های مطالعاتی چالش‌های قومی انتخاب شدند و با آنها مصاحبه‌ی عمیق صورت گرفت. از این‌رو، روش گردآوری اطلاعات بر مبنای ترکیب روش کتابخانه‌ای و روش میدانی با ابزار مصاحبه عمیق است؛ بنابراین، با توجه به حساسیت و اهمیت موضوع، در مجموع ۳۲ نفر انتخاب و با آنها مصاحبه انجام شد.

یافته‌های تحقیق

پس از انجام مصاحبه عمیق با ۳۲ نفر از کارشناسان مرتبط با موضوع، اطلاعات به دست آمده به اشباع اطلاعاتی رسید و مصاحبه پایان یافت.

جدول شماره ۱: مشخصات کارشناسان برحسب مدرک تحصیلی و محل کار و زندگی

ردیف	مدرک تحصیلی	شغل	جنسیت	محل زندگی
۱	دکتری رسانه	کارمند	مرد	اردبیل
۲	کارشناس ارشد اقتصاد	کارمند	مرد	زنجان
۳	کارشناس ارشد جغرافیا	دانشجو	زن	اردبیل
۴	دکتری اقتصاد و فعال سیاسی	مدرس	مرد	اردبیل
۵	دکتری جامعه‌شناسی سیاسی	هیئت علمی دانشگاه	مرد	تبریز
۶	دکتری ارتباطات	هیئت علمی دانشگاه	مرد	اردبیل
۷	کارشناس ارشد روانشناسی	آزاد	زن	تبریز
۸	کارشناس ارشد ارتباطات و روزنامه‌نگار	مدیرمسئول ماهنامه	مرد	زنجان
۹	دکتری علوم سیاسی	دانشجو	زن	تبریز
۱۰	کارشناس ارشد ارتباطات	کارمند	زن	اردبیل
۱۱	کارشناس مسائل آذربایجان	کارمند	مرد	اردبیل
۱۲	کارشناس ارشد روابط بین‌الملل	آزاد	مرد	اردبیل
۱۳	کارگردان تلویزیونی و کارشناس رسانه	کارمند	مرد	زنجان
۱۴	دکتری مدیریت رسانه	هیئت علمی دانشگاه	مرد	تبریز
۱۵	دکتری تاریخ و فعال سیاسی	هیئت علمی دانشگاه	مرد	تبریز

۱۶	دکتری جامعه‌شناسی سیاسی	دانشجو	مرد	ارومیه
۱۷	دکتری اقتصاد و کارشناس مسائل آذربایجان	هیئت علمی دانشگاه	مرد	تبریز
۱۸	دکتری جامعه‌شناسی	هیئت علمی	زن	ارومیه
۱۹	دکتری تاریخ	هیئت علمی دانشگاه	مرد	تبریز
۲۰	دکتری تاریخ	هیئت علمی دانشگاه	مرد	تبریز
۲۱	دکتری زبان‌شناسی	معلم	مرد	اردبیل
۲۲	دکتری شیمی	هیئت علمی	مرد	تبریز
۲۳	دکتری روانشناسی	هیئت علمی	زن	ارومیه
۲۴	کارشناس ارشد جامعه‌شناسی	آزاد	مرد	زنجان
۲۵	کارشناس ارشد ارتباطات و نویسنده	کارمند	زن	اردبیل
۲۶	کارشناس اقتصاد	آزاد	مرد	تبریز
۲۷	دکتری اقتصاد	هیئت علمی	مرد	ارومیه
۲۸	دکتری علوم سیاسی	هیئت علمی	مرد	اردبیل
۲۹	مدرس و کارشناس ارشد زبان‌شناسی	کارمند	مرد	اردبیل
۳۰	دکتری جامعه‌شناسی	معلم	مرد	ارومیه
۳۱	دکتری روانشناسی	هیئت علمی	مرد	ارومیه
۳۲	کارشناس ارشد جامعه‌شناسی	کارمند	مرد	زنجان

طبق جدول شماره ۱: مصاحبه‌شوندگان از تبریز، ارومیه، اردبیل و زنجان انتخاب شده‌اند. به این ترتیب که ۳۴ درصد کارشناسان از اردبیل، ۳۱ درصد از تبریز، ۱۹ درصد از ارومیه و ۱۶ درصد از زنجان هستند. ۷۸ درصد مصاحبه‌شوندگان را مرد و ۲۲ درصد آنان را زن تشکیل می‌دهند. حدود ۵۹ درصد کارشناسان مدرک دکتری، ۳۱ درصد آنان مدرک کارشناسی ارشد و ۱۰ درصد کارشناسان مدرک لیسانس دارند. از بین کارشناسان ۷۸ درصد دارای شغل دولتی، ۱۳ درصد شغل آزاد و ۹ درصد دانشجو هستند.

- کشور جمهوری آذربایجان در ایجاد چالش‌های قومی در آذربایجان ایران چه نقشی دارد؟

جدول شماره ۲: توزیع فراوانی نقش جمهوری آذربایجان
در ایجاد چالش‌های قومی در آذربایجان ایران

ردیف	گزینه	فراوانی	درصد
۱	وجود کشور جمهوری آذربایجان با هویت آذری در همسایگی آذربایجان ایران با فرهنگ و زبان مشترک	۲۳	۳۱
۲	اقدامات متعدد تحریک‌آمیز جمهوری آذربایجان علیه ایران	۲۰	۲۷
۳	تأثیر رسانه‌ها و شبکه‌های ماهواره‌ای جمهوری آذربایجان	۱۳	۱۷/۵
۴	تردد اقتصادی، سیاحتی به جمهوری آذربایجان و مقایسه خود با آنها	۱۲	۱۶/۵
۵	حل نشدن مسأله قره‌باغ	۶	۸
	مجموع	۷۴	۱۰۰

طبق یافته‌های جدول شماره ۲: وجود کشور جمهوری آذربایجان با هویت آذری در همسایگی آذربایجان ایران با هویت، فرهنگ و زبان مشترک مهم‌ترین بستر چالش‌های قومی در آذربایجان ایران است که ۳۱ درصد کارشناسان این موضوع را تأیید کرده‌اند؛ همچنین، اقدامات متعدد تحریک‌آمیز جمهوری آذربایجان علیه ایران و تأثیر رسانه‌ها و شبکه‌های ماهواره‌ای جمهوری آذربایجان به ترتیب با ۲۷ و ۱۷/۵ درصد بیشترین نقش را در ایجاد چالش‌های قومی در آذربایجان ایران دارند.

همان‌طور که کاوه بیات عنوان می‌کند، شکل‌گیری نگاه و خواسته‌ی قومی در ایران بیش از آن که محصول مناسبات سیاسی و فرهنگی در خود ایران باشد، بازتاب شکل‌گیری پدیده‌هایی در خارج از مرزهای ایران بوده است. (بیات، ۱۳۸۱: ۸۵) از تبعات و تأثیر این پدیده در ایران امروز می‌توان به زمینه‌ی شکل‌گیری برخی از تحولات قومی در آذربایجان ایران نام برد.

پیروزی انقلاب اسلامی ایران اگرچه شعار «نه شرقی نه غربی، جمهوری اسلامی» را با خود آورد و آن را به صورت سیاست خارجی اصلی در جمهوری اسلامی ایران درآورد، ولی در دو سال نخست شکل‌گیری جمهوری اسلامی، یعنی از اواخر ۱۳۵۷ تا ۱۳۶۰، در سایه فضای بازی که برای انتشار کتب و نشریات از جمله کتاب‌ها و مجلات مارکسیستی فراهم آمده بود، درهای آذربایجان در مقابل نفوذ عقیدتی شوروی گشوده بود. (مرشدی‌زاده، ۱۳۸۳: ۳۳۳) در زمان جنگ ایران و عراق، اکثر بیانیه‌ها و مواضع شوروی نشان می‌داد که آن کشور از عراق حمایت می‌کند (کاتم، ۱۳۷۷: ۱۴۱) و نهادها

و مؤسسات وابسته به شوروی و جمهوری آذربایجان به القای ایدئولوژی‌های قومی می‌پرداختند و کلیه عملیات مربوط به تبلیغات فرهنگی، زبان‌شناسی و سیاسی خود را افزایش دادند. رادیو باکو تلاش گسترده‌ای را آغاز کرد که اذهان آذربایجانی‌ها را آماده سازد تا سرزمین خود را بخشی از آذربایجان بزرگ بدانند. (احمدی، ۱۳۹۵: ۳۳۷)

در اوایل دسامبر ۱۹۸۹ (۱۳۶۸)، فعالان محلی جبهه‌ی خلق همراه با ساکنین روستاها و شهرهای نخجوان در نزدیکی مرز ایران و شوروی تجمع کردند و با سر دادن شعار «وحدت آذربایجان شمالی و جنوبی» سعی در ایجاد ارتباط با ساکنان آن‌طرف مرز داشتند. (شیفر، ۱۳۸۵: ۱۵۴) در این راستا، عده‌ی زیادی از مردم جمهوری آذربایجان به طرف ایران حرکت و با عبور از رود ارس برای ملحق شدن به ایران تلاش کردند. ولی کمونیست‌ها با توسل به زور به کشتار مردم جمهوری آذربایجان دست زدند. کشتاری که روحیه و ذهنیت آذربایجانی‌ها را جریحه‌دار کرد. به ابتکار حیدر علی‌اف، رئیس مجلس وقت جمهوری خودمختار نخجوان، ۳۱ دسامبر روز همبستگی آذربایجانی‌های جهان اعلام شد؛ و هر سال در این روز به مناسبت عید و روز همبستگی آذربایجانی‌های جهان جشن گرفته می‌شود. (کاظمی، ۱۳۸۵: ۶۵)

گسترش منازعات قومی و تأثیرات بی‌ثبات‌کننده‌ی آن، از جمله خطر سرازیر شدن سیل پناهندگان به سوی مرزهای ایران (نظیر منازعه قره‌باغ) از یک‌سو و امکان مداخله‌ی قدرت‌های خارجی در مناقشات از سوی دیگر در شمار پیامدهای عمده پیدایی دولت‌های تازه استقلال‌یافته آسیای مرکزی و قفقاز به حساب می‌آیند که تا حدودی نگرانی‌های امنیتی ایران را برمی‌انگیزند. (صالحی، ۱۳۹۲: ۳۵) در این راستا، جمهوری آذربایجان خاک خود را برای اقدامات خرابکارانه علیه ایران در اختیار امریکا و اسرائیل قرار داده که از آن جمله می‌توان به استقرار مراکز راداری و شنود ناتو و همچنین شبکه‌های جاسوسی در مرزهای شمالی ایران و تبلیغات ضدایرانی و تجزیه‌طلبانه از طریق رادیو باکو اشاره کرد.

در دوران ریاست جمهوری ایاز مطلب‌اف در مقام اولین رئیس‌جمهور آذربایجان، هرچند سیاست خارجی‌اش بسیار ضعیف بود، با این حال، خواستار گسترش روابط ایران و جمهوری آذربایجان و حضور ایران در میانجیگری منازعه قره‌باغ بود. (نصیب‌اف، ۲۰۱۲: ۱۴) ولی از زمان روی کار آمدن ابوالفضل علی‌اف، معروف به «ایلچی‌بی»، افراط‌گری قومی، جمهوری آذربایجان را تا آستانه فروپاشی پیش برد. (احمدی، ۱۳۹۴: ۱۳) در دوران حکومت ایلچی‌بی صدها کتاب و مقاله درباره تاریخ

آذربایجان چاپ شد و رسانه‌های جمهوری آذربایجان نیز با هدف تحریک حس کینه‌توزی آذربایجانی‌ها بر ضد ایران از وضع نامناسب و ضدبشری ترک‌های ایران سخن می‌گفتند. (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۸۹: ۲۲۳)

ایلچی‌بی در تابستان ۱۹۹۳ (۱۳۷۲)، جای خود را به حیدر علی‌اف داد. (بیات، ۱۳۸۱: ۸۵) حیدر علی‌اف در ابتدای ریاست جمهوری خود، اگرچه ادعای پیوستن مناطق آذری‌زبان دو سوی رودخانه ارس به همدیگر و ایجاد آذربایجان متحد را ایده‌ای واهی و غیراصولی عنوان کرد؛ اما بعد از گذشت مدت‌زمان کوتاهی، در طرح روی جلد کتاب پنجم مدرسه‌های ابتدایی جمهوری آذربایجان، استان‌های آذربایجان شرقی، غربی، اردبیل، همدان، زنجان، قزوین و گیلان با نام جمهوری آذربایجان و به همراه پرچم این کشور چاپ شد. (کولایی، ۱۳۸۹: ۹۱) در این زمان، خلف‌اف، وزیر خارجه وقت جمهوری آذربایجان اعلام کرده بود که او نه تنها وزیر خارجه آذربایجان بلکه وزیر خارجه تمام آذربایجانی‌ها از جمله ترک‌های آذربایجان ایران است. (جوادی‌ارجمند و همکاران، ۱۳۹۳: ۶۰) در واقع جمهوری آذربایجان از راه تمرکز یافتن بر اتحاد آنچه (بر طبق تبلیغات رسمی جمهوری آذربایجان)، «آذربایجان شمالی و جنوبی» می‌خواند؛ تلاش می‌کرد تا با تحریک آذربایجانی‌های ایران، از آنها به مثابه اهرم فشاری علیه ایران استفاده کند. (احمدی، ۱۳۸۸: ۱۵) به‌طورکلی اقدامات جمهوری آذربایجان در راستای سیاست انضمام‌گرایانه در آذربایجان ایران را می‌توان در حوزه‌های فرهنگی - اجتماعی و سیاسی - امنیتی دسته‌بندی کرد: در حوزه‌ی فرهنگی - اجتماعی می‌توان به تشویق فعالان سیاسی ایرانی به ایجاد تشکل‌های سیاسی - فرهنگی در داخل جمهوری آذربایجان اشاره کرد. به گفته‌ی ناظم ابراهیم‌اف، رئیس کمیته‌ی دولتی جمهوری آذربایجان، در امور ترک‌زبانان آذربایجان مقیم خارج، سیصد تشکل ترک‌زبان آذربایجانی در جهان فعالیت می‌کنند که برای تأمین منافع جمهوری آذربایجان از هیچ کوششی فروگذار نمی‌کنند. (مگردیچیان، ۱۳۹۳: ۱۶۶) جنبش بیداری ملی آذربایجان جنوبی (گاموح) و تشکیلات جبهه آزادی ملی آذربایجان (آماج) جریان‌های ایرانی هستند که با همکاری کنگره آذربایجانی‌های جهان (داک) که توسط حاکمیت باکو هدایت می‌شود. حزب استقلال ملی آذربایجان (آمیپ) مجموعه تفکراتی را دنبال می‌کنند که بخش مهمی از این مجموعه به حقوق آذربایجانی‌های ایران اختصاص دارد. (واحدی، ۱۳۸۶: ۱۰۸)

در این حوزه، باید به انجام طیف وسیعی از اقدامات فرهنگی جهت القای مفهوم آذربایجان واحد در اذهان خواص و عوام از طریق اسطوره‌پردازی و بمباران تبلیغاتی

اشاره کرد. در این رابطه، در کتب درسی تاریخی جمهوری آذربایجان به ویژه نقشه روی جلد و متن کتاب تاریخ کلاس پنجم با نام «آتایوردو» آذربایجان بزرگ علاوه بر هفت استان شمال غربی ایران، تقریباً تمامی ارمنستان، بخشی از داغستان روسیه و قسمتی از گرجستان که در آن ترک‌زبانان سکونت دارند را نیز دربر می‌گیرد. (احمدی، ۱۳۸۷: ۱۰۴)

تلاش در جهت برقراری ارتباط با ترک‌زبانان ایرانی در خارج از کشور و تشویق به پذیرش تابعیت جمهوری آذربایجان و سرمایه‌گذاری اقتصادی در این کشور و برپایی تشکل‌های فرهنگی، انتشار روزنامه‌ها و تأسیس شبکه‌های رادیو و تلویزیونی در اروپا، کانادا و آمریکا از دیگر اقدامات فرهنگی - اجتماعی جمهوری آذربایجان علیه آذربایجان ایران است. (مقصودی، ۱۳۸۱: ۳۴۱) تحولات فناورانه ارتباطی در ذات خود حاوی چالش‌ها و تهدیدهایی برای کشورهای هستند که قدرت مالکیت این فناورانه را در دست ندارند. (محمدرحیمی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۳۲) در این رابطه، سیاستگذاران غربی و رسانه‌های آنها مذهب شیعه را برای جمهوری آذربایجان به منزله‌ی مذهبی قومی و رادیکال معرفی می‌نمایند. (بخشایشی اردستانی، ۱۳۷۹: ۱۳۶) انجام تبلیغات منفی بسیار گسترده علیه دولت دینی و مبتنی بر مذهب شیعه در ایران، نخبگان جامعه‌ی آذربایجان را نسبت به مدل ایدئولوژی و نظام سیاسی ایران بدبین ساخته و آنها را از قدرت‌گیری شیعه و احتمال شکل‌گیری دولتی دینی بیمناک نموده است (واحدی، ۱۳۸۶: ۱۰۵)؛ هم‌چنین در سال‌های اخیر، عربستان سعودی که سابقه‌ی بیش از دو دهه همکاری امنیتی با آذربایجان برای توسعه و هابیت در این کشور را دارد، با آگاهی از اقدامات مشترک باکو، تل‌آویو و واشنگتن در ترویج پان‌آدریسم، تلاش دارد فعالیت‌های قومی ضدایرانی را تقویت کند. (کاظمی، ۱۳۹۸: ۱۸۴)

در حوزه سیاسی - امنیتی، مشکلات روابط ایران و جمهوری آذربایجان بیشتر ریشه در روابط تیره ایران و غرب دارد. بعضی سیاستگذاران ایرانی توانمندی‌هایی را برای گسترش روابط با جمهوری آذربایجان در باکو جست‌وجو می‌کنند که امکان شکل‌گیری آن به دلیل نداشتن مبانی قدرت (کم وسعت بودن، جمعیت کم، اقتصاد متکی به نفت و گاز، ضعف نظامی و نبود قدرت معنوی) وجود ندارد، به دلیل نفوذ آمریکا، اسرائیل، روسیه، انگلیس و برخی کشورهای منطقه که رابطه خوبی با جمهوری اسلامی ایران ندارند، در جمهوری آذربایجان، اجازه‌ی برنامه‌ریزی برای روابط بهتر با ایران داده نمی‌شود. (احمدی، ۱۳۹۴: ۷۲) در این راستا، اسکارت ریتز، افسر اطلاعاتی سابق نیروی دریایی آمریکا می‌گوید: «جمهوری آذربایجان برای منافع آمریکا اهمیت زیادی دارد.

چرا؟ به دلیل این‌که همسایه‌ی ایران و نزدیک‌ترین راه برای رسیدن به شهر تهران که در پایین ساحل جنوبی دریای خزر قرار دارد، است». (پلیچ و باتچر، ۲۰۰۷: ۲۸)

در سال‌های اخیر نیز، عربستان سعودی به دلیل سرخوردگی از شکست‌های منطقه‌ای، رویکرد خصمانه علیه ایران اتخاذ کرده است. ریاض به موازات ابزارهای متعدد، به دنبال تفرقه قومی از جمله در مناطق آذربایجان ایران است. اصرار بر ایجاد هویت مغایر با واقعیات تاریخی و تحریف رویکردها براساس آن، وجه مشترک میان باکو و ریاض در قبال ایران است. ابعاد همکاری باکو و ریاض از جمله تأمین مالی گروه‌های قوم‌گرا، ایجاد کانال‌های قوم‌گرا در فضای مجازی، جذب فعالان تجزیه‌طلب، القای رسانه‌ای وجود مسئله قومی در ایران، تبدیل نمادهای ورزشی به سمبول‌های واگرایی قومی را شامل می‌شوند. (کاظمی، ۱۳۹۸: ۱۸۴) در حال حاضر دولت باکو برای این‌که بتواند تاریخی ساختگی و متناسب با چهار ویژگی بنیادین خود یعنی غرب‌گرایی، پان‌آدریسم، مذهب‌ستیزی و ایران‌ستیزی بیافریند، محافل علمی وابسته به خود در آن سوی ارس را واداشته که منکر هرگونه بستگی و پیوند تاریخی آران و شیروان با ایران گردند. هم‌چنین ایجاد کانال‌های تلویزیونی برای تحریک قوم‌گرایی، کمک به شکل‌گیری احزاب تجزیه‌طلب، تحریک جوانان آذربایجان ایران در حمایت غیرمعمول از تیم‌های ورزشی خود و پذیرش دانشجویان آذربایجان ایران در دانشگاه‌های ضعیف آن سوی ارس از دیگر اقدامات جمهوری آذربایجان علیه ایران است. (احمدی، ۱۳۹۴: ۱۰۱)

در یک جمع‌بندی اقدامات جمهوری آذربایجان علیه ایران را می‌توان در دودسته کلی تقسیم کرد.

۱- اقدامات ضداسلامی؛ که از آن جمله می‌توان به حذف قانون جزایی هم‌جنس‌گرایی از قوانین جمهوری آذربایجان و قانونی کردن فعالیت هم‌جنس‌گرایان، زندانی کردن رهبران احزاب اسلامی، چاپ مقالات و کاریکاتورهای ضداسلامی، تخریب مساجد، حجاب‌ستیزی و ممنوعیت فروش و پخش محصولات و نمادهای دینی، ممنوعیت رسمی پخش اذان از مساجد و منع شدن دانش‌آموزان و افراد جوان از ورود به مساجد برای شرکت در نمازهای جماعت، اعلام رسمی دولت باکو به طلاب مشغول تحصیل در ایران و تهدید کسانی که تحصیلات دینی دارند و یا در ایران تحصیل کرده‌اند، محدودیت برای انتخاب شوندگان و انتخاب‌کنندگان دارای گرایش‌های مذهبی و اسلامی در انتخابات خصوصاً اعضای حزب اسلامی و رد صلاحیت نامزدهای مستقل و اسلام‌گرا در انتخابات پارلمانی، اعلام رسمی ممنوعیت

حجاب در مدارس و دانشگاه‌ها و مقابله پلیسی و امنیتی با کسانی که پوشش اسلامی داشته باشند و حتی جلوگیری از ورود افراد محجبه به مدارس، دانشگاه‌ها و ادارات دولتی و اعمال محدودیت علیه آنها، آزادی کامل یهودیان متمایل به صهیونیسم ساکن در جمهوری آذربایجان جهت فعالیت‌های دینی، سیاسی و اقتصادی و ممنوعیت برگزاری مراسم مذهبی و عزاداری ماه‌های محرم و صفر اشاره کرد.

۲- اقدامات ضد ایرانی که از آن جمله می‌توان به اجازه فعالیت به جریان پان‌ترکیسم ایرانی، افتتاح دفتر آذربایجان جنوبی در آکادمی علوم آذربایجان و حضور فعالان قوم‌گرای ایرانی در این شعبه، ارتباط تنگاتنگ با آمریکا و رژیم صهیونیستی و اقدامات تحریک‌آمیز علیه ایران، برگزاری کنگره آذری‌های جهان، رایج شدن کاربرد کلمه مجعول به اصطلاح «آذربایجان جنوبی»، در ادبیات مقامات جمهوری آذربایجان، تحریف گسترده تاریخ و فرهنگ ایران در کتب درسی و آموزشی، انتشار اطلس، نقشه، کتب و سایت‌هایی که در آن بر ضد ایران ادعای ارضی شده است، حمایت مالی و سیاسی از گروه‌ها و عوامل تجزیه‌طلب در داخل ایران، تبلیغات ضدایرانی و تجزیه‌طلبانه در رادیو باکو برای آذری‌های ایران و کوشش حاکمیت جمهوری آذربایجان در مجلس برای تغییر نام این کشور به آذربایجان شمالی تا تداعی‌کننده‌ی اتصال آذربایجان جنوبی (آذربایجان ایران) به آن باشد در زمره فعالیت‌های ضدایرانی قرار می‌گیرد.

تحلیل یافته‌ها

فروپاشی شوروی و برقراری ارتباطات متنوع تجاری، سیاسی، فرهنگی و گردشگری مابین ایران و جمهوری آذربایجان، امکانات متعددی در اختیار فعالان قومی قرار داد و دسترسی به محصولات فرهنگی اعم از کتاب، نشریات، فیلم و دیدار و ملاقات با مردم و نخبگان جمهوری آذربایجان، بخشی از آگاهی قومی را موجب شد. طبق یافته‌های میدانی این تحقیق، وجود جمهوری آذربایجان در همسایگی آذربایجان ایران و بهره‌برداری از هویت، فرهنگ و زبان مشترک مهم‌ترین بستر ایجاد چالش‌های قومی در آذربایجان ایران است که ۳۱ درصد کارشناسان این موضوع را تأیید می‌کنند.

جمهوری آذربایجان با میدان دادن به کشورهای فرامنطقه‌ای و منطقه‌ای که رابطه‌ی مسالمت‌آمیزی با جمهوری اسلامی ایران ندارند، باعث می‌شود از خاک جمهوری آذربایجان انواع تحریکات را علیه امنیت و منافع ملی ایران انجام دهند که از جمله اقدامات آنان در رابطه با چالش‌های قومی می‌توان به ترغیب و تحریک آذربایجانی‌های ایران اشاره کرد. کشورهای آمریکا و اسرائیل به دلیل دشمنی که با ایران در عرصه‌ی بین‌الملل

دارند از ایده آذربایجان واحد حمایت می‌کنند و از این طریق می‌خواهند به ایران فشار وارد کرده و این کشور را وادار به قبول خواسته‌های خود در قالب ساختار نظام بین‌الملل کنند. طبق یافته‌های میدانی تحقیق نیز، یکی از مهم‌ترین بسترهای چالش‌های قومی در آذربایجان ایران اقدامات متعدد تحریک‌آمیز جمهوری آذربایجان علیه ایران به‌ویژه در مرزهای استان‌های شمالی است که ۲۷ درصد کارشناسان به این امر اذعان دارند. هم‌چنین، طبق یافته‌های تحقیق، رسانه‌ها و شبکه‌های ماهواره‌های جمهوری آذربایجان از نظر ۱۷/۵ درصد کارشناسان در ایجاد چالش‌های قومی در آذربایجان ایران مؤثر بوده‌اند. تبلیغات و تفرقه‌افکنی رسانه‌های جمهوری آذربایجان و ترکیه به‌ویژه کانال‌های ماهواره‌ای این کشورها که به زبان ترکی برنامه پخش می‌کنند، بسترهایی برای شکل‌گیری چالش‌های قومی در آذربایجان ایران است. امریکا با موافقت دولت باکو، شبکه تجزیه‌طلب «گون آذ تی.وی» را با استودیوی مجهزی تأسیس و آرشیو شبکه دولتی جمهوری آذربایجان «آذ تی.وی» و هم‌چنین آرشیوهای تلویزیون‌های اجتماعی و فرهنگی این کشور در اختیار این شبکه قرار گرفته است. این شبکه با برقراری ارتباط‌های زنده‌ی تلویزیونی با نمایندگان مجلس و اساتید آکادمی ملی علوم و فعالان سیاسی، رسانه‌ای و فرهنگی جمهوری آذربایجان علیه ایران برنامه پخش می‌کند.

پیشنهادها

- مهم‌ترین مسأله‌ای که باعث تنش در روابط بین جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان با آن همه اشتراکات گردیده است، پان‌آدریسم و ایده آذربایجان واحد است؛ بنابراین پیشنهاد می‌شود بیشتر بر اشتراکات و گسترش روابط به‌ویژه روابط فرهنگی تأکید شود.

- اشتراکات فراوان در فرهنگ، زبان، تاریخ و... مردم جمهوری آذربایجان با مردم آذربایجان ایران در سرشت خود منفی نیست، اما به دلیل برخی تنش‌ها میان دو کشور و نقش کشورهای فرامنطقه‌ای و منطقه‌ای این موضوع به یک مسأله منفی بدل شده و برشده اختلافات بین دو کشور افزوده است؛ بنابراین ایران و دولتمردان ایرانی در اولین اقدام باید بتوانند این موضوع را محدود به دو کشور ایران و جمهوری آذربایجان نمایند. چراکه افزایش بازیگران دیگری که عملاً با ایران دارای مشکل (امریکا و اسرائیل) و یا دارای رقابت (ترکیه و عربستان) هستند، باعث پیچیده شدن مسأله و حتی در صورت حمایت این بازیگران از جمهوری آذربایجان باعث اصرار بر مواضع جمهوری آذربایجان می‌گردد؛ بنابراین ایران باید بتواند از افزایش بازیگران در این

ارتباط جلوگیری کند و البته تنها راهکار موجود و ممکن برای این مقصود همان ایده گسترش همکاری‌ها و تأکید بر نقاط مشترک دو کشور ایران و جمهوری آذربایجان است.

نتیجه‌گیری

وجود گروه‌های قومی و فرهنگی متنوع درون جوامع، امری فراگیر بوده و در اغلب کشورهای دنیا سابقه‌ای کم‌وبیش طولانی دارد. تجربه تاریخی و فرایندهای جهانی نشان می‌دهند که موجودیت ملت‌ها و دولت‌های ملی همواره از دو سو به چالش کشیده می‌شوند. یکی از ناحیه تهدیدات خارجی کشورها و ملت‌های دیگر و دیگری از ناحیه در تعارض قرار گرفتن هویت قومی با هویت کلان ملی. در بسیاری از کشورهای در حال توسعه جهان، استعمار اروپا نقشی عمده در ساخته شدن هویت‌های قومی و حتی نقشی مهم‌تر در سیاسی کردن و سازمان‌دهی آنها در چارچوب گروه‌های قومی - سیاسی داشته است. تجربیات استعماری، میراث‌های مشترکی را در کشورهای خاورمیانه داشته و استعمارگران با افشاندن بذر تفرقه و جدایی میان ملل و اقوام مختلف، با مرزبندی‌های ساختگی و مناقشه‌برانگیز، از گذشته تاکنون آتش درگیری‌های قومی را فروخته و مشتعل نگه داشته‌اند.

در این تحقیق نقش کشور جمهوری آذربایجان در ایجاد چالش‌های قومی در آذربایجان ایران مورد توجه قرار گرفت. در این راستا، نقش، ویژگی و ساختار رژیم‌های سیاسی حاکم بر این کشور، کسب و افزایش نفوذ سیاسی، اقتصادی و فرهنگی در آذربایجان ایران، اقدامات متعدد تحریک‌آمیز جمهوری آذربایجان علیه ایران، سرمایه‌گذاری‌های آنها برای قومیت‌ها در راستای منافع ملی خود، حمایت از خویشاوندان قومی برون‌مرزی و تأثیر رسانه‌ها به‌ویژه شبکه‌های ماهواره‌ای آنها برجسته بود. از آنجا که تحریکات خارجی در بستر مطالبه‌ها و انگیزش‌های داخلی زمینه بهتری را برای پیدایش و بروز چالش‌های قومی ایجاد می‌کنند، حفظ و حراست از حاکمیت ملی ایجاب می‌کند که نسبت به نقش عوامل خارجی در ایجاد چالش‌های قومی توجه جدی داشته باشیم.

از این‌رو، در شرایط کنونی جمهوری اسلامی ایران باید بسترها و زمینه‌های داخلی چالش‌های قومی در ایران را شناسایی و پیش از آن‌که مورد بهره‌برداری کشورهای خارجی قرار بگیرد، به حل و رفع این بسترها پردازند. در این میان نشر فرهنگ و هویت شیعی ایرانی که به تجربه و اذعان اغلب صاحب‌نظران، آذربایجانی‌های ایرانی از قوی‌ترین مدافعان آن هستند، می‌تواند خط اصلی و اساس راهبرد ایران باشد.

منابع

- ابادزی، مرتضی و همکاران (۱۳۹۱): «قوم‌گرایی و تأثیر آن بر روابط جمهوری اسلامی ایران و آذربایجان»، *فصلنامه تحقیقات سیاسی بین‌المللی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرضا*، ش ۱۳، صص ۲۳۹-۲۰۵.
- احمدی، حسین (۱۳۸۷): «چالش‌های قومی در قفقاز»، *فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز*، ش ۶۳، صص ۹۳-۱۱۰.
- احمدی، حسین (۱۳۹۴): *جمهوری آذربایجان: ۲۳ سال تکاپو برای دولت و ملت‌سازی*، تهران: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.
- احمدی، حسین؛ الوند، مریم (۱۳۹۱): «نقش قوم‌گرایی در ناآرامی‌های اجتماعی»، *فصلنامه پژوهش‌های انتظام اجتماعی*، س ۴، ش ۲، صص ۱۵۹-۱۸۲.
- احمدی، حمید (۱۳۸۷): «استراتژی نوین پان‌ترکیسم: استراتژی ختنه»، *ماهنامه طرح نو*، انتشارات تبریز نیوز، ش ۱۶، صص ۱-۳۰.
- ----- (۱۳۸۸): «ترکیه، پان‌ترکیسم و آسیای مرکزی»، *مطالعات اوراسیای مرکزی*، مرکز مطالعات بین‌المللی، دانشگاه حقوق و علوم سیاسی، ۲(۵)، ۲۲-۱.
- ----- (۱۳۹۵): *قومیت و قوم‌گرایی در ایران: افسانه و واقعیت*، تهران: نشر نی.
- بخشایشی‌اردستانی، احمد (۱۳۷۹): *اصول سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران*، تهران: انتشارات آوای نور.
- بیات، کاوه (۱۳۸۱): «جمهوری اسلامی ایران و مسئله آذربایجان»، *فصلنامه گفتگو*، ش ۳۳، صص ۹۲-۷۹.
- جوادی‌ارجمند، محمدجعفر (۱۳۹۳): «بررسی علت‌های سردی روابط ایران و جمهوری آذربایجان»، *مطالعات اوراسیای مرکزی*، دوره ۷، ش ۱، صص ۸۰-۵۷.
- حقیگو، جواد (۱۳۹۳): *آمریکا و تجزیه‌طلبی قومی در ایران*، تهران: مؤسسه فرهنگی هنری و انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- خامه‌ای، انور (۱۳۸۱): «پان‌تورکیسم و ارزش علمی و تاریخی آن»، *فصلنامه اطلاعات سیاسی - اقتصادی*، ش ۱۸۲ و ۱۸۱، صص ۴۳-۳۶.
- دعاگویان، داود؛ عبدالرحمانی، رضا (۱۳۹۶): «بررسی نقش رسانه‌ها در گسترش درگیری‌های قومی در مناطق مرزی استان آذربایجان غربی»، *پژوهش‌نامه مطالعات مرزی*، س ۵، شه ۳، صص ۵۶-۲۷.
- دهقانی فیروزآبادی، سیدجلال (۱۳۸۹): «سیاست امنیتی جمهوری اسلامی ایران در قفقاز جنوبی»، *فصلنامه ژئوپلیتیک*، س ۶، ش ۱، صص ۲۳۹-۲۰۸.
- دیمو، آنتونیا (۱۳۸۱): «تعریف پان‌ترکیسم»، ترجمه علیرضا خداقلی‌پور، *فصلنامه تاریخ روابط خارجی*، س ۳، بهار ۱۳۸۱، ش ۱۰، صص ۱۴۲-۱۳۷.
- شیفر، برندا (۱۳۸۵): *مرزها و برادری و چالش هویت آذربایجان*، ترجمه: یاشار صدیقانی‌آذر، تهران: نشر دانشجویان دانشگاه تهران، انتشارات اولوس.
- صادقی‌نیا، حمدالله (۱۳۸۸): «آذربایجان از منظر ناسیونالیسم ایرانی»، دانشگاه اصفهان، *دانشکده ادبیات و علوم انسانی*، دوره جدید، ش ۲، صص ۸۷-۱۰۶.
- صالحی، منصور (۱۳۹۰): «بررسی درگیری‌ها و بحران‌های قومی در ایران (مورد مطالعه استان اردبیل در دهه ۸۰)»، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*، دانشگاه پیام نور قزوین، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی.

- (۱۳۹۲): «عوامل همگرایی و واگرایی در روابط جمهوری اسلامی ایران با حوزه قفقاز و ترکیه»، *فصلنامه تخصصی پژوهشی مرکز فرهنگی قفقاز*، س ۴، ش ۱۵ و ۱۶، صص ۵۱-۲۸.
- عبدی، عطاءاله و همکاران (۱۳۹۹): «روندشناسی تحولات قومی در منطقه آذربایجان؛ تلاش برای ورود به عرصه سیاسی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۲۱، ش ۱، صص ۱۶۱-۱۳۸.
- فوشچی، محمدرضا؛ نادری، محمود (۱۳۹۳): «جهانی‌شدن و تکثرگرایی قومی در ایران، چالش‌ها و فرصت‌ها»، *فصلنامه مطالعات راهبردی جهانی‌شدن*، س ۵، ش ۱۴، صص ۹۱-۵۵.
- کاتم، ریچارد (۱۳۷۷): «واکنش‌های آمریکا و اتحاد شوروی به ستیزه‌جویی‌های سیاسی اسلام در ایران»، ترجمه ابراهیم متقی، *مطالعات انقلاب اسلامی*، س ۱، ش ۱، صص ۱۵۰-۱۰۸.
- کاظمی، احمد (۱۳۸۵): «پان‌ترکیسم و پان‌آذربیسیم: مبانی، اهداف و نتایج»، تهران: مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران.
- (۱۳۹۸): «همکاری باکو و ریاض در پیشبرد پان‌آذربیسیم»، *دو فصلنامه سیاست و روابط بین‌الملل*، س ۳، ش ۵، صص ۲۱۹-۱۸۴.
- کجوری مهرداد؛ قمی، علی (۱۳۹۳): «نقش عوامل خارجی در شکل‌گیری بحران‌های قومی»، *ماهنامه مطالعات سیاسی راهنما*، نشریه تخصصی مطالعات بین‌المللی تروریسم، س ۴، ش ۱۱، صص ۲۰-۳.
- کولایی، الهه (۱۳۸۹): «جمهوری اسلامی ایران و ژئوپلیتیک قفقاز جنوبی»، *فصلنامه ژئوپلیتیک*، س ۶، ش ۱، صص ۱۱۱-۷۵.
- لاندو، جیکوب (۱۳۸۲): *یک قرن در تکاپوی الحاق‌گری*، ترجمه حمید احمدی، تهران: نشر نی.
- ماه‌پیشانیان، مهسا (۱۳۸۸): «تیبین منازعات قومی براساس تئوری‌های مداخله‌نگاهی به تهدیدات نرم ایالات‌متحده آمریکا علیه جمهوری اسلامی ایران»، *فصلنامه مطالعات عملیات روائی*، س ۶، ش ۳۳، صص ۱۵۱-۱۱۹.
- محمدرحیمی، معصومه و همکاران (۱۳۹۹): «طراحی مدل همگرایی ملی اقوام در ایران»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۲۱، ش ۲، صص ۱۳۴-۱۱۰.
- مرشدی‌زاده، علی (۱۳۸۳): *روشنفکران آذری و هویت ملی و قومی*، تهران: نشر مرکز.
- مقصودی، مجتبی (۱۳۸۱): *تحولات قومی در ایران؛ علل و زمینه‌ها*، تهران: مؤسسه مطالعات ملی.
- مگردیچیان، سرکیس (۱۳۹۳): «جریان‌های پان‌ترکیستی در ایران معاصر»، *فصلنامه فرهنگی پیمان*، س ۱۸، ش ۶۷، صص ۱۶۸-۱۶۱.
- واحدی، الیاس (۱۳۸۶): *هویت قومی در جمهوری آذربایجان*، تهران: مؤسسات فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر.
- Nassibu, Nasib (2012); "Azerbaijan Relations: Past and Present", Khazar University, Bako Azerbaijan, *Journal of Azerbaijani Studies*.
- Nuriyef, Elkhan (2012); "Azerbaijan: the geopolitical conundrum, Baku Azerbaijan", *Journal of Azerbaijani Studies*.
- Plesch, D and Butcher, M. (2007); "considering A War Aith Iran", *centre for international studies and diplomacy*, 1-72, <https://eprints.soas.ac.uk>.
- Shaffer, B. (2006); "Iran's Volatile Ethnic Mix", <https://www.nytimes.com/2006/06/02/opinion/02iht-edshaffer.1874687.html>